

УДК 373.3: 159.947.5

Я. М. Демченко

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

© Демченко Я.М., 2015

<http://orcid.org/0000-0001-8441-3512>

У статті розкрито зміст поняття «мотивація». Виділено дві категорії мотивів навчальної діяльності: пізнавальні та соціальні. Висвітлено основні засоби, що сприяють ефективності формування мотивації навчання молодших школярів (зміст навчального матеріалу, організація навчальної діяльності, контроль та оцінка навчальної діяльності). Зазначено, що для успішнішого формування мотивації навчання молодших школярів необхідно використовувати не один, а всі елементи певної системи. Особливу увагу приділено особистості вчителя, стилю його діяльності, формам, методам та засобам вчительського впливу на стимулювання навчальної мотивації учнів. З'ясовано позитивні та негативні фактори, які необхідно враховувати під час організації навчальної діяльності. Уточнено критерії спостереження за розвитком пізнавальних інтересів у процесі формування мотивації навчання молодших школярів.

Ключові слова: мотивація, навчання, засоби, формування мотивації навчання, особистість учителя, молодші школярі.

Демченко Я. М. Средства формирования мотивации учения младших школьников.

В статье выделены две категории мотивов учебной деятельности: познавательные и социальные. Отражены основные средства, которые способствуют эффективности формирования мотивации учебы младших школьников (содержание учебного материала, организация учебной деятельности, контроль и оценка учебной деятельности). Отмечено, что для более успешного формирования мотивации учебы младших школьников необходимо использовать не один, а все элементы определенной системы. Особенное внимание уделено личности учителя, стиля его деятельности, формам, методам и средствам учительского влияния, на стимулирование учебной мотивации учеников. Выявлены позитивные и негативные факторы, которые необходимо учитывать во время организации учебной деятельности. Уточнены критерии наблюдения за развитием познавательных интересов в процессе формирования мотивации учения младших школьников.

Ключевые слова: мотивация, обучение, средства, формирование мотивации учебы, личность учителя, младшие школьники.

Demchenko Y. M. Facilities of forming motivation for learning of primary school students.

On the modern stage of development of society the problem of forming motivation for learning of primary school students acquires an especially important value. In the article two categories of reasons of educational activity are selected: cognitive and social. The fixed assets assist efficiency of forming motivation for learning of primary school students (table of contents of educational material, organization of educational activity, control and estimation of educational activity) are reflected. The special attention is spared to personality of teacher, style of his activity, forms, methods and facilities of teaching influence on stimulation motivation for learning of students. Positive and negative factors which must be taken into account during organization of educational activity are found out. The criteria of looking after development of cognitive interests are specified in the process of forming motivation of studies of junior schoolboys.

Key words: *motivation, studies, facilities, forming of motivation for learning, personality of teacher, primary school students.*

Постановка проблеми: Сучасне суспільство потребує виховання активної, ініціативної, творчої особистості, що здатна самостійно приймати рішення та брати на себе відповідальність за їх реалізацію.

Підвищення рівня внутрішньої активності людини безпосередньо пов'язане з проблемою підвищення рівня її мотивації до діяльності, що нею здійснюється. Саме мотивація забезпечує особистості її активну суть, здатність перетворювати навколишній світ.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема формування мотивації навчальної діяльності у молодших школярів набуває особливо важливого значення з огляду на те, що її становлення відбувається саме в перші роки шкільного життя, і надалі багато в чому зумовлює успішність навчальної діяльності у старших класах. Тому природно, що формування навчальної мотивації є самостійним завданням шкільного навчання, не менш важливим і відповідальним, ніж придбання дітьми системи знань, умінь та навичок. Усе це зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень: Аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблемі навчальної мотивації, питанням її формування та розвитку присвячено багато досліджень. Починаючи з 50-х років минулого століття, мотивація навчання стає об'єктом вивчення як вітчизняної так і зарубіжної педагогічної психології. Загальні питання структури мотиваційної сфери особистості (потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності тощо) широко розглядалися в дослідженнях психологів

В. Асеева, Д. Брунер, Б. Вайнер, Л. Виготського, В. Вілюнаса, Т. Гільберта, Б. Додонова, І. Дубровіної, В. Ковальова, К. Левіна, О. Леонт'єва, Д. Макклеланду, А. Маслоу, С. Мерліна, С. Рубінштейна, Ф. Олпорт, Б. Скіннер, Е. Томпсон, Д. Узнадзе, Х. Хекхаузен, П. Якобсона.

Ці концептуальні положення отримали подальший розвиток та конкретизацію в таких аспектах:

- мотивація навчальної діяльності, її зміст та засоби формування (А. Алфьоров, Ю. Бабанський, Л. Божович, А.Вербицький, В. Вергасов, Т. Габай, О. Гребенюк, О. Дусавицький, Н. Костюкова, Т. Кулікова, А. Маркова, В. Мільман, В. Моргун, Н. Морозов, В. Репкін, П. Сирбіладзе, Г. Щукіна та інші);

- різноманітні чинники, що впливають на формування і розвиток навчально-пізнавальної мотивації молодших школярів (Ш. Амонашвілі, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, М. Матюхіна, Н. Тализіна, І. Якіманська);

У 70-х роках дослідження, пов'язані з переходом до загальної середньої освіти, виявили дефіцит мотивації у значної частини школярів. Саме тоді предметом вивчення стали мотиви, за яких учень є не лише об'єктом педагогічного впливу, а стає суб'єктом навчального процесу. Цього часу з'являється низка робіт, у яких було досліджено окремі компоненти мотивації навчання, а саме : пізнавальний інтерес (Г. Щукіна), пізнавальна потреба (Г. Бокарева, В. Ільїн, Г. Кіріллова, Ю. Куль), позитивне ставлення до навчання (В. Самохвалова, М. Волокітіна, Л. Славіна та інші).

У дослідженнях останніх років з проблем формування мотивації навчання основна увага приділяється вивченню ролі окремих стимулюючих засобів. Автори доводять, що процес формування мотивації повинен стати керованим, ефективність процесу формування мотивації навчання молодших школярів має забезпечуватися певними засобами, методами та прийомами.

Проведений нами аналіз наукових джерел засвідчив, що проблемі формування навчальної мотивації школярів за допомогою використання стимулюючих засобів приділено недостатньо уваги.

Формулювання мети наукової праці. Метою дослідження є висвітлення засобів, що сприяють ефективності формування мотивації навчання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури [1; 3; 4; 5; 9] засвідчив, що переважна більшість дослідників (Л. Божович, В. Вілюнас, В. Ковалев, А. Маркова, А. Маслоу та інші) визначають мотивацію як сукупність мотивів, що детермінують поведінку та діяльність людини.

Поняття «навчальна мотивація» у структурі загальної мотиваційної теорії особистості визначається як низка взаємозумовлених чинників, що спонукають навчальну діяльність особистості.

Навчальна мотивація, як і будь-який інший її вид, системна, характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю. Так, в роботах Л. Божович, на матеріалі дослідження навчальної діяльності школярів наголошувалося, що вона спонукається ієрархією мотивів, в якій домінуючими можуть бути або мотиви, пов'язані зі змістом цієї діяльності та процесом навчання, або такі мотиви, що пов'язані з широкими суспільними стосунками дітей [1].

При цьому з віком відбувається зміна співвідношення домінуючих потреб та мотивів. Таким чином, мотиви навчальної діяльності можуть бути розділені на дві великі категорії:

1. пізнавальні (потреба в інтелектуальній активності, опануванні нових вмінь, навичок та знань, пізнавальні інтереси дітей);

2. соціальні (потреба дитини у спілкуванні з іншими людьми, у їхньому оцінюванні та схваленні; бажання учня зайняти певне місце у системі доступних йому суспільних стосунків).

Обидві ці категорії мотивів характеризуються специфічними особливостями на різних етапах розвитку дитини та необхідні для успішного здійснення не лише навчальної, але й будь-якої іншої діяльності.

Дослідження пізнавальних мотивів навчання, що існують на сьогоднішній день, виявляють їх низьку спонукальну силу па протязі практично всього періоду молодшого шкільного віку [1; 4; 5; 6]. До того ж, пізнавальні мотиви вимагають спеціальних дій для свого формування, інакше з насиченням будь-якої потреби, наприклад потреби у позиції школяра, успішність навчання дитини знижується.

Під формуванням мотивації навчання молодших школярів дослідники В. Вілюнас, О. Гребенюк, Е. Ільїн, А. Маркова, розуміють спеціально організований процес цілеспрямованого впливу на учня, створення умов та

ситуацій для прояву його активності, з метою розвитку позитивних мотивів навчання.

Формуванню навчальної мотивації школярів сприяє реалізація комплексу засобів, серед яких більшість учених (Е. Ільїн [3], А. Маркова [5; 9], М. Матюхіна [6]) виділяють такі:

- зміст навчального матеріалу;
- організація навчальної діяльності;
- контроль та оцінка навчальної діяльності;

Охарактеризуємо зазначені засоби детальніше.

Значний потенціал у формуванні мотивації навчання молодших школярів має **зміст навчального матеріалу**, що виступає для учнів насамперед у вигляді тієї інформації, яку вони отримують від учителя та з навчальної літератури. Вимоги до змісту навчального матеріалу такі:

1) Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання (основні поняття, терміни, факти повсякденної дійсності, закони науки та знання про шляхи і методи пізнання) має відповідати віковим особливостям та потребам дитини. Такими є потреба в постійній діяльності, потреба в тренуванні різних функцій (пам'яті, мислення, уяви), потреба в розумовій діяльності; потреба в теоретичному осмисленні спостережуваних явищ (чому і як вони відбуваються), потреба в новизні, в емоційному насиченні, потреба в рефлексії та самооцінці та ін.

2) Навчальний матеріал має бути доступним але й одночасно досить складним, містити гумор, нову, цікаву інформацію, орієнтуватися на минулий досвід та вже засвоєні знання. Змістовно та ілюстративно бідний матеріал не мотивує і не сприяє пробудженню інтересу до навчання. Отже, він має подаватися в такій формі, щоб викликати у школярів емоційну відповідь.

3) Орієнтація змісту кожного уроку, кожної теми на вирішення проблем науково-теоретичного пізнання явищ та об'єктів оточуючого світу може забезпечити формування змістовних мотивів навчальної діяльності (тобто мотивів, направлених саме на зміст діяльності, а не на будь-які побічні цілі цієї діяльності).

У процесі формування навчальної мотивації велику увагу треба приділяти **організації навчальної діяльності**. Для того, щоб в учнів склалося правильне

ставлення та змістовна мотивація до навчальної діяльності, її потрібно організувати особливим чином.

Вивчення кожного самостійного розділу або теми програми повинне складатися з трьох основних етапів, які, в залежності від їх призначення, можна назвати так:

- мотиваційний;
- операційно-пізнавальний;
- рефлексійно-оцінний.

Мотиваційний етап зазвичай складається з наступних навчальних дій: створення проблемної ситуації, формулювання основного навчального завдання, самоконтроль і самооцінка майбутньої діяльності з вивчення теми. На цьому етапі учні усвідомлюють, для чого їм потрібно вивчити даний розділ програми, що саме вони повинні виконати, щоб успішно вирішити основне навчальне завдання. Важлива умова організації навчальної діяльності - підведення учнів до самостійної постановки і прийняття завдань.

Роль операційно-пізнавального етапу в створенні та підтримці мотивації до навчальної діяльності залежатиме від того, чи розуміє кожен з учнів даний матеріал та чи усвідомлює необхідність його вивчення. Варто зауважити, що навчальна діяльність також має відповідати пізнавальним потребам школяра. Поняття «пізнавальна потреба» визначається науковцями, як потреба в набутті нових знань, потреба в розумовому пошуку [10]. На операційно-пізнавальному етапі учні мають засвоїти зміст теми програми та опанувати необхідні навчальні дії. Істотний вплив на виникнення у школяра правильного ставлення до навчальної діяльності на даному етапі можуть надати позитивні емоції, що виникають від досягнутого ним успіху.

На рефлексійно-оцінному етапі учні вчаться аналізувати власну навчальну діяльність, оцінювати її, порівнюючи результати з поставленими навчальними завданнями. Підведення підсумків вивчення пройденого розділу потрібно організувати так, щоб учні отримали відчуття емоційного задоволення від зробленого, радість пізнання нового, цікавого. Відповідно до цього формуватиметься орієнтація на переживання таких відчуттів у майбутньому, що призведе до виникнення потреби в творчій самостійній навчальній праці, тобто до формування позитивної мотивації навчальної діяльності [3, с. 263].

Для ефективного розвитку навчальної мотивації молодших школярів важливим є застосування **різних форм організації навчальної діяльності** (індивідуальної, парної, колективної, групової) та їх чергування.

Практичний досвід показує, що колективні та групові форми діяльності на уроці створюють кращу мотивацію, оскільки задовольняють велику потребу молодших школярів у спілкуванні [37; 38].

У колективній навчальній праці складається вміння школяра оцінювати себе з точки зору іншої людини, підвищується відповідальність перед іншою людиною, вміння приймати рішення, що стосується не лише себе, але й інших людей. Це сприяє вихованню активної життєвої позиції, здібностей до самооцінки, вміння долати конфлікти.

Групова форма навчання включає в активну роботу навіть пасивних, слабо мотивованих учнів, оскільки вони не можуть відмовитися від виконання своєї частини роботи. Крім того виникає налаштування на змагання, бажання бути не гірше за інших. Таким чином, можна говорити про вплив колективної та групової роботи на всі види соціальної мотивації. Соціальні мотиви можуть підтримувати інтерес до навчання там, де не сформовані пізнавальні.

Вибір тієї або іншої форми колективної та групової діяльності залежить від віку учнів, особливостей даного класу, та нарешті, від темпераменту й характеру вчителя.

Значення **контролю та оцінки** для формування позитивної мотивації навчальної діяльності завжди викликало багато дискусій. Зараз у початковій школі найчастіше застосовуються методи усного та письмового контролю, рідше – методи лабораторного контролю і самоконтролю. Мотивуюча роль оцінки результатів навчальної діяльності не викликає сумніву у більшості дослідників. Але дуже важливо, особливо на самому початку навчання, не придушити оцінками активність, ініціативу, інтерес учнів до процесу пізнання. У сучасному навчальному процесі оцінка частіше виражається за допомогою бальної відмітки, яка ніби «закріплює» оцінку. Проте на практиці це має негативні наслідки: здобуття хороших відміток стає для учнів самоціллю, тобто відбувається зміщення навчальної мотивації з самої діяльності на відмітку. Низька ж оцінка, отримана дитиною, викликає у неї негативні емоції, які з часом можуть стати причиною тривожності і привести до формування мотивації уникнення.

Отже, доходимо висновку, що бальна відмітка повинна займати в оцінній діяльності вчителя другорядне місце. Головним в оцінці роботи учня має бути якісний аналіз цієї роботи, підкреслення всіх позитивних моментів, просування в засвоєнні навчального матеріалу та виявлення причин недоліків. Оцінки мають спонукати учнів до навчання, тому в молодшому шкільному віці з метою формування мотивації навчання важливо підтримувати всі, навіть маленькі, потяги учнів до пізнання.

Враховуючи вищеназвані засоби, слід зазначити, що особливо важливий вплив на формування мотивів навчання має **особистість вчителя**. У процесі педагогічного спілкування вчитель здійснює (у прямій або непрямій формі) свої соціально-рольові та функціональні обов'язки у керуванні процесом навчання та виховання. Отже, від особистості вчителя та стильових особливостей його спілкування і керівництва, в істотній мірі залежить ефективність процесів навчання та виховання, особливості розвитку учнів та формування міжособистісних стосунків у навчальній групі. Різні стилі (авторитарний, демократичний, ліберальний) формують різні мотиви. У навчальному процесі вчитель повинен володіти різними стилями спілкування, всі вони мають як позитивні, так і негативні риси. За умови одностороннього використання авторитарний стиль може сформувати тільки зовнішню мотивацію навчання, мотив уникнення невдачі та затримати формування внутрішньої мотивації. Демократичний стиль діяльності вчителя загалом сприяє формуванню позитивної мотивації, а ліберальний стиль педагога створює атмосферу ніяковості, ліні та призводить до зниження мотивації навчання.

Основний напрям діяльності вчителя полягає в створенні атмосфери емоційного комфорту в процесі навчання, забезпеченні доброзичливих стосунків у колективі, в прояві по відношенню до учнів педагогічного оптимізму, який полягає в тому, що вчитель чекає від кожного учня високих результатів, покладає на учнів надії та вірить в їхні здібності.

Очевидно, що в створенні сприятливої психоемоційної атмосфери, а також в організації ефективного процесу розвитку пізнавальної активності в цілому, особливу роль відіграє особистість педагога, його ставлення до учнів і до навчального предмету, його ерудиція, майстерність викладання. Учитель, що досконало і глибоко володіє предметом, будує процес навчання логічно, чітко, доступно, оперує цікавими деталями та фактами на уроці, стимулює

учнів до більш активного навчання. Для учнів молодших класів особистість педагога є особливо важливою, бо вони сприймають його як безумовний авторитет, взірець для наслідування.

У своїй діяльності вчителів початкових класів потрібно не лише враховувати основні умови формування мотивації навчання, але й активно використовувати різні прийоми та методи стимулювання учнів. Умовно їх можна розділити на чотири групи:

- емоційні (створення ситуації успіху, заохочення чи осуд, створення яскравих наочно-образних засобів, стимулююче оцінювання);
- пізнавальні (опора на життєвий досвід, вільний вибір завдань, пошук альтернативних рішень, виконання творчих завдань, наявність завдань «на кмітливість», створення проблемних ситуацій);
- вольові (пізнавальна потреба, пред'явлення навчальних вимог, самооцінка та корекція своєї діяльності, інформування про обов'язкові результати навчання, рефлексія поведінки);
- соціальні (створення ситуацій взаємодопомоги, співпраці, взаємоперевірка).

У контексті даної проблеми слід також зазначити, що у молодшому шкільному віці є свої позитивні та негативні фактори, які необхідно враховувати під час організації навчальної діяльності. У процесі формування мотивації навчання потрібно використовувати загальне позитивне ставлення дитини до школи, широту її інтересів, допитливість, а також безпосередність, довірливість молодших школярів, їхню віру в авторитет учителя та готовність виконувати будь-які його завдання.

Проте потрібно враховувати, що інтереси молодших школярів нестійкі, самі по собі довго не підтримують навчальну діяльність, швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть згасати. Крім того, інтереси є зорієнтованими не на способи навчальної діяльності, а на результат навчання, адже саме він оцінюється відміткою. Цей фактор часто не дозволяє сформувати інтерес до подолання труднощів у навчальній праці.

Для успішнішого формування мотивації необхідно також вести спостереження за розвитком пізнавальних інтересів учнів на уроках по декількох критеріях:

- зосередженість уваги, захопленість процесом діяльності;

- прагнення за власним бажанням брати участь в обговоренні питань;
- прагнення з'ясувати незрозуміле;
- активність протягом усього уроку;
- доповнення, виправлення відповідей товаришів;
- постановка запитань учителю та товаришам;
- адекватність реакцій на успіх, на невдачу;
- поліпшення успішності з предмету.

Результати спостережень необхідно фіксувати в щоденниках, це дозволить відстежувати їх динаміку та планувати подальшу роботу.

Враховуючи, що мотивація це складне структурне утворення, в якому різні мотиви виступають у єдності та взаємозалежності, її формування не може відбуватися частинами, а тільки цілісно. Отже, для формування позитивної мотивації навчальної діяльності важливо використовувати не один, а всі елементи певної системи, тому що жоден з них не може грати вирішальної ролі для всіх учнів одночасно. Те, що для одного учня є вирішальним, для іншого може таким не бути.

В реальній же освітній практиці вищезазначені засоби як цілісна система майже не використовуються, як правило, засобами виступають або окремі компоненти, або їх певна комбінація.

Висновки. Мотивація - це складна, неоднорідна, багаторівнева систему спонук, що включає потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності та ін. Мотиви, як невід'ємна складова мотивації, є комплексом спонукань діяльності. Мотиви навчальної діяльності поділяють на пізнавальні та соціальні. Вони характеризуються специфічними особливостями на різних етапах розвитку дитини та необхідні для успішного здійснення навчальної діяльності. Серед основних засобів, що впливають на формування навчальної мотивації виділяють наступні: зміст навчального матеріалу, організація навчальної діяльності, колективні форми навчальної діяльності, контроль та оцінка навчальної діяльності. Особливе значення у формуванні мотивації навчання молодших школярів має особистість вчителя та стиль його педагогічної діяльності.

Для успішнішого формування мотивації навчання молодших школярів необхідно використовувати не один, а всі елементи певної системи. Отже, вчитель повинен володіти різними засобами, прийомами та методами

стимулювання навчальної діяльності учнів та вести спостереження за розвитком їхніх пізнавальних інтересів.

Проведена робота не претендує на вичерпне вивчення проблеми формування мотивації молодших школярів. Перспективним напрямом подальшого дослідження вважаємо обґрунтування психолого-педагогічних умов ефективного формування мотивації навчання у вальдорфській школі.

Література

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович // Изучение мотивации поведения детей и подростков ; под ред. Л. И. Божович, Л. Р. Благоняжина. – М. : Педагогика, 1972. – С. 7-44.
2. Данюшенков В. С. Целостный подход к методике формирования познавательной активности учащихся при обучении физике в базовой школе / В. С. Данюшенков. – М. : Прометей, 1994. – 208 с.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб. : Питер 2000. – 512 с. (Маркова, Матис, Фридман, 1990, – С. 58-60).
4. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
5. Маркова А. К. Формирование мотивации учения : кн. для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 191 с.
6. Матюхина, М. В. Мотивация учения младших школьников / М. В. Матюхина. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.
7. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. Т. 3 / гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – М. : Сов. энциклопедия. – 1966. – 880 с.
8. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2001. – 928 с.
9. Формирование интереса к учению у школьников // Под ред. А.К.Марковой. – М.: Педагогика, 1986. — 192 с.
10. Школьник Г. И. К проблеме формирования потребности в знаниях у учащихся // Воспитание у учащихся познавательной активности / Г. И. Школьник. – Волгоград, 1971. – С. 3-1